

Jacek Czaputowicz

Wprowadzenie. Potencjał konstruktywizmu w wyjaśnieniu integracji europejskiej

Konstruktywizm zdobył sobie trwałe miejsce w badaniu integracji europejskiej. Przedmiotem jego zainteresowania jest wpływ idei i dyskursu na sposób rozumienia świata przez aktorów politycznych. Badacze zaliczający się do tego nurtu twierdzą, że idea integracji europejskiej i jej praktyczna realizacja po II wojnie światowej zmieniły tożsamości i sposoby działania państw członkowskich Unii Europejskiej (UE). Doświadczenia europejskie pokazują, że państwa uczą się współpracy, akceptują normy społeczne i rekonstruują swoje interesy. Podmioty postępują zgodnie z logiką stosowności, wyrażają swoją tożsamość, czyniąc to, co uznają za właściwe, a nie zgodnie z logiką konsekwencji i kalkulacjami oczekiwanych korzyści. Język nie tylko opisuje unijną rzeczywistość, lecz także ją tworzy. Ważne jest zatem to, jakich pojęć używamy, mówiąc o Unii Europejskiej, jakie są znaczenia tych pojęć w różnych kontekstach oraz jakie decyzje one wywołują.

Celem niniejszego rozdziału jest pokazanie konstruktywizmu w stosunkach międzynarodowych oraz jego przydatności do analizy integracji europejskiej. Na początku zostanie przedstawiona geneza i założenia konstruktywizmu, ze szczególnym uwzględnieniem takich kategorii, jak normy, tożsamości, potęga i interes, oraz różnice między paradygmatem racjonalistycznym i konstruktywistycznym na przykładzie procesu decyzyjnego w Unii Europejskiej. Następnie zostaną omówione nurty w ramach konstruktywizmu, różnice między liberalnymi i konstruktywistycznymi wyjaśnieniami integracji europejskiej oraz między logiką konsekwencji, stosowności, perswazji i praktyczności. W części końcowej będą przedstawione mechanizmy dotyczące powstawania i zmiany norm, zastosowanie analizy dyskursu do wyjaśnienia integracji europejskiej oraz krytyka podejścia konstruktywistycznego ze strony teorii racjonalistycznych.

Geneza i założenia konstruktywizmu

Pojęcie „konstruktywizmu” występuje w różnych znaczeniach na różnych poziomach. W ramach filozofii nauki oznacza stanowisko dotyczące problemu czy istnieje

rzeczywistość poza naszym postrzeganiem. Na poziomie metafizyki oferuje ramy do zrozumienia relacji między aktorami a strukturami. Na poziomie metateorii, która określa wymagania, jakie powinno spełniać badanie naukowe oraz dostarcza standardów jego oceny, dotyczy alternatywnych wyjaśnień i programów badawczych. Jest także teorią szczegółową w ramach stosunków międzynarodowych i studiów europejskich, która uznaje rolę wiedzy i podzielanego (intersubiektywnego) znaczenia w społecznej konstrukcji rzeczywistości¹.

Konstruktywizm w stosunkach międzynarodowych ukształtował się w latach 90. XX w. w opozycji do dominującego paradygmatu racjonalistycznego. Do jego rozwoju przyczyniło się zakończenie zimnej wojny, czego nie przewidywały teorie racjonalistyczne (neorealizm i neoliberalizm)². Czerpie z koncepcji wspólnych tożsamości Karla Dutscha i teorii strukturacyjnej Anthony'ego Giddensa. Nawiązuje do realizmu krytycznego Roya Bashkara, który uznaje, że zjawiska społeczne istnieją niezależnie od ich interpretacji przez jednostki, ale rozumienie tych zjawisk wpływa na działania jednostek. Badacz musi zatem rozumieć zarówno rzeczywistość, jak i społeczną konstrukcję tej rzeczywistości³.

Deбата między pozytywistami i naukowymi realistami w ramach filozofii nauki toczyła się wokół relacji podmiot – struktura oraz statusu ontologicznego takich zjawisk, które nie mogły być bezpośrednio obserwowane. Naukowi realisci twierdzili, że świat istnieje poza naszym doświadczeniem⁴. Istnienie bytów można wywieść z obserwowanych rezultatów, których są one przyczyną. Na przykład państwa są bytami realnymi, ponieważ ich struktura generuje obserwowalne rezultaty⁵. Fakty społeczne zależą od porozumienia zawartego między ludźmi, są one faktami, dlatego że ludzie zgadzają się co do ich istnienia. Wspólne rozumienie nadaje przedmiotom fizycznym cel i pomaga tworzyć rzeczywistość. Faktem społecznym jest np. pieniądź, suwerenność czy prawa człowieka.

Powstanie konstruktywizmu w latach 80. XX w. ożywiło debatę na temat poziomów analizy w stosunkach międzynarodowych. Dotyczyła ona ontologii, czyli uznania przez poszczególne teorie tego, z jakich jednostek składa się świat, co jest bytem społecznym

¹ E. Adler, *Constructivism and International Relations*, w: *Handbook of International Relations*, W. Carlsnaes, Th. Risse, B. Simmons (red.), Thousand Oaks 2002, s. 96.

² J. Sterling-Folker, *Constructivist Approaches*, w: *Making Sense of International Relations Theory*, J. Sterling-Folker (red.), wyd. drugie, Boulder 2013, s. 127; S. Guzzini, *A Reconstruction of Constructivism in International Relations*, „European Journal of International Relations” 2000, t. 6, nr 2, s. 154–155.

³ Na temat relacji między realizmem krytycznym a konstruktywizmem zob.: A. Visvizi, *Realizm krytyczny i morfogeneza wobec metateoretycznych pułapek konstruktywizmu: od teorii do praktyki w stosunkach międzynarodowych i studiach europejskich*, w: *Teorie w studiach europejskich*, J. Ruszkowski, L. Wojnicz (red.), Szczecin–Warszawa 2012, s. 56–77.

⁴ S. Smith, *Positivism and Beyond*, w: *International Theory. Positivism and Beyond*, S. Smith, K. Booth, M. Zalewski (red.), Cambridge 1996, s. 11–46.

⁵ A. Wendt, *The Agent-Structure Problem in International Relations Theory*, „International Organization” 1987, t. 41, nr 3, s. 350.

i stanowi czynnik sprawczy⁶. Ontologia odnosi się do tego, jak badacze konceptualizują swój przedmiot badania, epistemologia do tego, co możemy wiedzieć o świecie, jakie prawa rządzą zjawiskami społecznymi i czy wszystkie procesy są obserwowalne, natomiast metodologia – do tego, jaki jest właściwy sposób zdobywania wiedzy o świecie. Konstruktywizm jest pod względem ontologii idealistyczny – głosi bowiem, że idee wpływają na rzeczywistość. Dąży do wyjaśnienia powstawania i znaczenia norm, tożsamości i interesów. Pod względem epistemologii jest zróżnicowany: nurt konwencjonalny jest pozytywistyczny, głosi, że można określić związki przyczynowe; nurt krytyczny jest refleksywny, głosi, że przekonania badacza wpływają na właściwości badanego zjawiska⁷.

Część badaczy przypisuje sprawstwo aktorom, uznając, że struktury są rezultatem ich oddziaływania. Inni głoszą, że rzeczywistość jest zdeterminowana przez struktury, które „tworzą” podmioty. Oba stanowiska próbuje połączyć teoria strukturacyjna, zgodnie z którą nieobserwowalne, ale przyczynowo skuteczne struktury społeczne funkcjonują jedynie dzięki podmiotom, które swoim działaniem mogą je utrzymywać lub przekształcać⁸. Struktura jest utkana z materii, ale także z wiedzy, idei, interesów i norm. Struktura i podmiotowość wzajemnie się konstytuują, działanie podmiotu może być zrealizowane jedynie w ramach struktury. Oznacza to, że struktura społeczna wywiera wpływ na zachowanie podmiotów, a zarazem jest ona przez podmioty tworzona. Świat nie może być zredukowany do sumy tworzących go części, które istnieją jedynie w relacji do całości⁹. W wyniku społecznej interakcji dochodzi do odtworzenia lub modyfikacji struktury społecznej (tzw. cykl morfogenetyczny)¹⁰.

Rzeczywistość ma charakter społeczny, a idee, takie jak np. idea integracji europejskiej, wpływają na politykę światową¹¹. Potęga ma naturę dyskursywną, przejawia się w zdolności do kontrolowania intersubiektywnego znaczenia, etykietowania i wspólnego ustalania hierarchii¹². Czynniki niematerialne, takie jak kultura, podzielane znaczenia, idee i przekonania, nadają sens czynnikom materialnym.

Przedmiotem zainteresowania konstruktywizmu jest społeczny proces formowania tożsamości¹³. Poprzez uczestnictwo we wspólnym znaczeniu państwa zyskują tożsamość,

⁶ Ibidem, s. 335–370.

⁷ A. Klotz, C. Lynch, *Strategies for Research in International Relations*, Armonk 2007, s. 17.

⁸ A. Giddens, *Stanowienie społeczeństwa. Zarys teorii strukturacji*, Poznań 2003, s. 53.

⁹ J. Fearon, A. Wendt, *Rationalism v. Constructivism. A Skeptical View*, w: *Handbook of International Relations*, W. Carlsnaes, Th. Risse, B. Simmons (red.), Thousand Oaks 2002, s. 53.

¹⁰ M.S. Archer, *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*, Cambridge 1996. Zob. także: S. McAnulla, *Struktura a podmiotowość*, w: *Teorie i metody w naukach politycznych*, D. Marsh, G. Stoker (red.), Kraków 2006, s. 273–294.

¹¹ M. Barnett, *Społeczny konstruktywizm*, w: *Globalizacja polityki światowej*, J. Baylis, S. Smith (red.), Kraków 2008, s. 315.

¹² A. Wojciuk, *Dylemat potęgi. Praktyczna teoria stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2010, s. 199–232.

¹³ E. Adler, *Seizing the Middle Ground. Constructivism in World Politics*, „European Journal of International Relations” 1997, t. 3, nr 3, s. 322–324.

czyli świadomość swojej roli i oczekiwań wobec siebie. Tożsamości i interesy państw zależą od społecznego kontekstu. Tożsamość powstaje w wyniku oddziaływania norm dominujących w danej społeczności, powtarzalnego działania i interakcji między państwami¹⁴. Tożsamości zbiorowe są produktem procesów historycznych. Państwa mogą mieć tożsamości egoistyczne lub nastawione na osiągnięcie dobra wspólnego. Zmiana tożsamości wymaga często zmiany tożsamości państw pozostających w relacji z danym państwem¹⁵. Tożsamości różnią się typem oraz rolą. Typ określają takie cechy, jak forma czy ustrój państwa, np. państwo demokratyczne, państwo autorytarne, państwo kapitalistyczne, państwo arabskie. Rola jest z kolei uwarunkowana relacjami między państwami. Państwa mogą być np. rywalami, przyjaciółmi czy wrogami¹⁶.

W studiach europejskich konstruktywizm występuje także pod postacią instytucjonalizmu socjologicznego, który przyjmuje, że podmioty i struktury oddziałują na siebie i wzajemnie się konstytuują, a zmiany idei i tożsamości prowadzą do zmian praktyki politycznej. Instytucje to także nieformalne zasady i reguły, które określają zachowanie podmiotów, zmieniając nie tylko ich kalkulacje strategiczne, lecz także tożsamości i interesy. Instytucjonaliści socjologiczni traktują instytucje jako zmienną niezależną. Proces społecznego uczenia się prowadzi do powstania nowych interesów na skutek przedstawionej argumentacji, deliberacji i perswazji, natomiast proces socjalizacji prowadzi do internalizacji norm i zmian przekonań aktorów.

Z kolei instytucjonalizm historyczny bada proces integracji europejskiej w dłuższym okresie, wskazując na utratę przez państwa nad nim kontroli. Ze względu na ograniczony horyzont czasowy decydenci nie są w stanie zapobiec niezamierzonym konsekwencjom swoich działań, a możliwości wyboru są ograniczone poprzednimi decyzjami (zależność od ścieżki)¹⁷. Krytycy wskazują, że deterministyczny charakter koncepcji zależności od ścieżki utrudnia wyjaśnienie zmiany. Odpowiedzią na tę krytykę jest instytucjonalizm konstruktywistyczny, który uznaje, że podmioty są zarówno „strategiczne”, jak i „socjalizowane”, w związku z tym kierują się zarówno logiką konsekwencji, jak i stosowności¹⁸.

¹⁴ J. Fearon, A. Wendt, *Rationalism v. Constructivism. A Skeptical View*, op. cit., s. 58; Ch. Reus-Smit, *The Moral Purpose of the State. Culture, Social Identity, and Institutional Rationality in International Relations*, Princeton 1999, s. 30.

¹⁵ A. Wendt, *Spoleczna teoria stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2008, s. 211–223.

¹⁶ M. Finnemore, K. Sikkink, *Taking Stocks: The Constructivist Research Program in International Relations and Comparative Politics*, „American Review of Political Science” 2001, t. 4, s. 399.

¹⁷ P. Pierson, *The Path to European Integration, A Historical Institutional Analysis*, „Comparative Political Studies” 1996, t. 29, nr 29.

¹⁸ K. Ławniczak, *Potencjał konstruktywizm w studiach nad Unią Europejską*, w: *Studia europejskie. Wyzwania interdyscyplinarności*, J. Czaputowicz (red.), Warszawa 2014, s. 201; C. Hay, *Constructivist Institutionalism*, w: *Oxford Handbook of Political Institutions*, Raw A.W. Rhodes, S. Binder, B. Rockman, Oxford 2006, s. 56–74. Inni badacze wyróżniają w studiach europejskich cztery konstruktywistyczne podejścia: instytucjonalizm socjologiczny, „socjalizacja

W ramach studiów europejskich coraz bardziej wpływa staje się socjologia. Karl Deutsch i Ernst Haas uwzględniali socjologiczne aspekty integracji europejskiej, takie jak znaczenie socjalizacji elit oraz interakcji między obywatelami różnych państw. Później „metodologiczny nacjonalizm” skierował uwagę badaczy na relacje między państwami¹⁹. W latach 90. XX w. podejście socjologiczne zostało utożsamione z konstruktywizmem, który głosi, że integracja europejska przekształcała zarówno system państw, jak i same państwa, wpływając na ich zachowanie, interesy i tożsamości.

Z kolei socjologia tradycyjna koncentruje się na indywidualnych aktorach, interakcjach, relacjach siły i konfliktach. Wnosi do studiów europejskich takie kategorie, jak klasy społeczne i nierówności oraz takie metody, jak obserwacja bezpośrednia i swobodne wywiady²⁰. Utrzymuje ona, że podzielane zasady, które wydają się nam oczywiste, odzwierciedlają w rzeczywistości interesy dominujących aktorów. Unia Europejska jest z tej perspektywy strukturą władzy. Badacze często przedstawiają zjawiska w Unii Europejskiej w lepszym świetle niż wskazywałyaby na to rzeczywistość. Niektóre teorie integracji europejskiej dominują nie dlatego, że najlepiej wyjaśniają rzeczywistość, lecz dlatego że badacze, którzy je stosują są lepiej finansowani²¹.

Konstruktywizm a racjonalizm

Konstruktywizm może być postrzegany jako przeciwieństwo racjonalizmu. Zdaniem racjonalistów rzeczywistość ma charakter materialny, składa się z takich czynników, jak terytorium, ludność czy zasoby broni. Nauka polega na badaniu korelacji i wyjaśnianiu

i uczenie się”, instytucjonalizm dyskursywny oraz konstruktywizm skoncentrowany na aktorze. Zob. S. Saurugger, *Constructivism and Public Policy Approaches in the EU: From Ideas to Power Games*, „Journal of European Public Policy” 2013, t. 20, nr 6, s. 888–906. Z kolei nurt reprezentowany przez J. Marcha i J.P. Olsena jest zwany instytucjonalizmem normatywnym, ponieważ traktuje normy i wartości jako zmienne wyjaśniające. Zob.: J. March, J.P. Olsen, *Democratic Governance*, New York 1995.

¹⁹ A. Favell, V. Guiraudon, *The Sociology of European Integration: An Agenda*, „European Union Politics” 2009, t. 10, nr 4, s. 560; G. Ross, *Arriving Late to the EU Studies Ball: Dilemmas, Prospects and Strategies for the Sociology of the European Union*, w: *Sociology of the European Union*, A. Favell, V. Guiraudon (red.), Basingstoke 2001, s. 215–224.

²⁰ S. Saurugger, F. Mérand, *Does European Integration Theory Need Sociology?*, „Comparative European Politics” 2010, t. 8, nr 1, s. 2–3; S. Saurugger, *Sociological Approaches in EU Studies*, „Journal of European Public Policy” 2009, t. 16, nr 6, s. 936; C. Parsons, *How – and How Much – are Sociological Approaches to the EU Distinctive?*, „Comparative European Politics” 2010, t. 8, nr 1, s. 143–159.

²¹ S. Saurugger, *Theoretical Approaches to European Integration*, Basingstoke 2014, s. 168, 178–179; J. Jenson, F. Mérand, *Sociology, Institutionalism and the European Union*, „Comparative European Politics” 2010, t. 8, nr 1, s. 87.

relacji przyczynowych, czyli kombinacji mechanizmów, które w powtarzalnych warunkach przynoszą określone rezultaty²². Racjonalisci utrzymują np., że wprowadzenie wspólnej waluty euro było wynikiem kalkulacji czynionych przez europejskich liderów²³.

Konstruktywizm utrzymuje z kolei, że podmioty są zanurzone w strukturach społecznych, które wpływają na ich działania. Mianem intersubiektywnego znaczenia określa wspólną i podzielaną wiedzę, która kształtuje tożsamości podmiotów i jest podstawą interesów²⁴. W ujęciu tym rzeczywistość nie jest ani obiektywna, ani subiektywna, lecz intersubiektywna, czyli utworzona przez podzielane przez podmioty znaczenia i przekonania. Konstruktywiści analizują dane w kontekście środowiska społecznego, w którym zostały zebrane. Stosują metody jakościowe, zwłaszcza analizę dyskursu i śledzenie procesu (*process tracing*)²⁵. Badają europejską kulturę bezpieczeństwa oraz jak przedstawiciele państw członkowskich i unijnych instytucji godzą różne tradycje polityki zagranicznej i różne kultury strategiczne²⁶.

Różnicę między modelem racjonalistycznym a modelem konstruktywistycznym możemy prześledzić na podstawie procesu decyzyjnego w Unii Europejskiej. Różnice dotyczą podejścia do tożsamości, racjonalności i natury podmiotów, postrzegania negocjacji wewnątrzunijnych, uznania wpływu instytucji unijnych oraz socjalizacji.

W modelu racjonalistycznym tożsamości podmiotów są ustalone (egzogenne) i nie podlegają zmianie pod wpływem oddziaływania środowiska społecznego. Racjonalność jest instrumentalna, utylitarna. Państwa kierują się w swoich decyzjach kalkulacją zysków i strat, dążą do maksymalizacji użyteczności. Nad negocjacjami wisi groźba weta, a ich wynik determinuje zasada najniższego wspólnego mianownika. Instytucje unijne poszerzają lub ograniczają opcje działania podmiotów. Tylko normy formalne oraz takie instrumenty, jak groźba izolacji, sankcje i nagrody mają wpływ na podmioty. Socjalizacja jest wynikiem strategicznego używania bodźców materialnych.

W modelu konstruktywistycznym tożsamości podmiotów zmieniają się pod wpływem oddziaływania UE, są więc zależne od kontekstu społecznego (endogenne). Poszukiwanie legitymacji ogranicza instrumentalność. Aktorzy ograniczają swoje aspiracje,

²² A. Bennett, *The Mother of All Isms: Causal Mechanisms and Structured Pluralism in International Relations Theory*, „European Journal of International Relations” 2013, t. 19, nr 3, s. 470.

²³ Racjonalizm nie jest tożsamy z teorią racjonalnego wyboru, która wyjaśnia rezultaty działania podejmowanego na rzecz realizacji jednostkowych celów w warunkach ograniczeń. Przyjmuje ona indywidualizm metodologiczny, tj. założenie, że właściwości podmiotów i stosowane przez nie strategie określają zjawiska społeczne. Zob. szerzej: D. Snidal, *Rational Choice and International Relations*, w: *Handbook of International Relations*, W. Carlsnaes, Th. Risse, B. Simmons (red.), London 2002, s. 73–94.

²⁴ J. Sterling-Folker, *Constructivist Approaches*, op. cit., s. 128.

²⁵ Zob.: K. Ławniczak, *Process tracing. Śledzenie mechanizmów przyczynowych*, w: *Metody jakościowe i ilościowe w badaniu organizacji i działania Unii Europejskiej*, K. Ławniczak (red.), Warszawa 2013.

²⁶ Ch.O. Meyer, E. Strickmann, *Solidifying Constructivism: How Material and Ideational Factors Interact in European Defence*, „Journal of Common Market Studies” 2011, t. 49, nr 1, s. 63–64.

szerzej uwzględniają perspektywę innych. W negocjacjach wewnątrzunijnych państwa kierują się poczuciem powinności, wspólną odpowiedzialnością i dążeniem do konsensusu. Instytucje kształtują interesy i oddziałują na tożsamości podmiotów. Normy formalne i nieformalne mają wpływ na proces decyzyjny i jego rezultaty. Kultura organizacyjna określa sposób conceptualizacji interesów przez państwa w UE, a socjalizacja jest wynikiem perswazji, uczenia się i internalizacji norm (zob. tab. 1)²⁷.

Tabela 1. Racjonalistyczny i konstruktywistyczny obraz procesu decyzyjnego w Unii Europejskiej

	Model racjonalistyczny	Model konstruktywistyczny
Tożsamości podmiotów	Egzogenne, nie podlegają zmianie pod wpływem UE	Endogenne, zależne od kontekstu społecznego, zmieniają się pod wpływem UE
Racjonalność podmiotów	Instrumentalna, kalkulacje zysków i strat, dążenie do maksymalizacji użyteczności	Uwzględnienie perspektywy innych, poszukiwanie legitymacji, samoograniczenie się, poczucie powinności
Negocjacje	Zasada najniższego wspólnego mianownika, zagrożenie wetem	Dążenie do konsensusu, wspólna odpowiedzialność, empatia
Instytucje	Zwiększają lub ograniczają opcje działania	Określają sposób conceptualizacji interesów
Wpływ norm	Formalne, warunkowość (groźby, nagrody)	Formalne i nieformalne, wywierają wpływ na proces decyzyjny i rezultaty
Socjalizacja	Wynik strategicznego używania bodźców materialnych, groźby izolacji, sankcji	Wynik perswazji, deliberacji, społecznego uczenia się i internalizacji norm

Źródło: J. Lewis, *Institutional Environments and Everyday EU Decision Making: Rationalist or Constructivist?*, „Comparative Political Studies” 2003, t. 36, nr 1–2, s. 97–124 (modyfikacja własna).

Nurty w ramach konstrukttywizmu

W ramach konstrukttywizmu występuje podział na nurt konwencjonalny, który dominuje w Stanach Zjednoczonych, oraz nurt krytyczny, który szerzej występuje w Europie. Spór między konstruktywistami konwencjonalnymi i krytycznymi dotyczy tego,

²⁷ J. Lewis, *Institutional Environments and Everyday EU Decision Making: Rationalist or Constructivist?*, „Comparative Political Studies” 2003, t. 36, nr 1–2, s. 97–124.

czy możemy poznać świat w sposób bezpośredni, czy też jest on już zorganizowany *a priori* przez kategorie językowe i teoretyczne²⁸. Konstruktywizm konwencjonalny przyjmuje ontologię społeczną i epistemologię pozytywistyczną, lokując się blisko neoliberalnego skrzydła paradygmatu racjonalistycznego. Próbuje być drogą pośrednią między teoriami racjonalistycznymi i teoriami refektywistycznymi²⁹. Uznaje, że wiedza naukowa jest gromadzona poprzez testowanie teorii. Stawia sobie za cel określenie relacji przyczynowych oraz wyjaśnienie, jak tożsamości wpływają na działania podmiotów. Głosi, że nauka winna być inspirowana problemami, a ważniejsze jest to, co jest (ontologia), niż to, jak wiemy (epistemologia)³⁰.

Konstruktywizm krytyczny również przyjmuje ontologię społeczną, natomiast epistemologię refektywistyczną (interpretacjonistyczną), ukształtowaną pod wpływem lingwistycznego zwrotu w stosunkach międzynarodowych. Uznaje, że obserwator jest zależny od środowiska, a jego przekonania wpływają na właściwości badanego świata. Odrzuca możliwość testowania hipotez, przypisuje znaczenie językowi, którego aktorzy społeczni używają w konstruowaniu świata. Głosi, że badacz nie może wyjść poza język, by porównać język z tym, co on opisuje. Utrzymuje, że polityka jest wynikiem określonych gier, a obecne w stosunkach społecznych relacje władzy i dominacji tworzą hierarchię. Kontestuje państwo narodowe jako opresyjne, standaryzujące tożsamości obywateli za pomocą władzy dyskursywnej. Takie koncepcje jak interes narodowy konstruowane są dyskursywnie przy użyciu metafor i analogii, np. wojna w Bośni była wynikiem specyficznej gry, która odbywała się w sferze języka³¹.

Konstruktywiści uznają refleksyjność podmiotu, co oznacza, że jednostki ludzkie są zdolne do refleksji i tworzenia poczucia wspólnoty. Wiedza jest zasobem używanym do konstruowania społecznej rzeczywistości, a teorie, koncepcje i symbole używane są do interpretowania tej rzeczywistości. Ludzie są obdarzeni zdolnością nadawania znaczenia otaczającemu światu³².

Refleksyjność badacza oznacza, że nie jest on całkowicie oderwany od obserwowanych zjawisk, lecz jest podmiotem uczestniczącym w tworzeniu wiedzy, czyli tego, co przyjmujemy za rzeczywistość. Nie analizuje „obiektywnych faktów”, lecz stosuje podwójną hermeneutykę, czyli interpretuje świat, który jest już zinterpretowany³³.

²⁸ K.M. Fierke, *Constructivism*, w: *International Relations Theories. Discipline and Diversity*, T. Dunne, M. Kurki, S. Smith (red.), Oxford 2007, s. 173–174.

²⁹ P.J. Katzenstein, R.O. Keohane, S.D. Krasner, *International Organizations and the Study of World Politics*, „International Organization” 1998, t. 52, s. 678.

³⁰ A. Wendt, *Społeczna teoria stosunków międzynarodowych*, op. cit., s. 40–43.

³¹ J. Friedrichs, *European Approaches to International Relations Theory: A House with Many Mansions*, London 2004, s. 119; K.M. Fierke, *Multiple Identities, Interfacing Games: The Social Construction of Western Action in Bosnia*, „European Journal of International Relations” 1996, t. 2, nr 4, s. 467–497.

³² J.G. Ruggie, *What Makes the World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge*, „International Organization” 1998, t. 52, nr 4, s. 881.

³³ S. Guzzini, *A Reconstruction of Constructivism in International Relations*, „European Journal of International Relations” 2000, t. 6, nr 2, s. 150.

Konstruktywiści konwencjonalni koncentrują się na pierwszym aspekcie refleksyjności, czyli na kulturze, normach i tożsamościach podmiotów oraz ich wpływie na zachowanie, natomiast konstruktywiści krytyczni – na drugim aspekcie refleksyjności, czyli na badaczach, praktykach i obserwatorach, którzy narzucają rozumienie zjawisk w celu podtrzymania pewnych tożsamości, uzasadnienia określonych praktyk, np. określonej praktyki polityki zagranicznej³⁴.

Według kryterium poziomu analizy możemy wyróżnić konstrukttywizm systemowy, „poziomu państwa” oraz holistyczny. Pierwszy nurt reprezentuje Alexander Wendt, który sytuuje czynnik sprawczy w ideacyjnej strukturze systemu międzynarodowego, a pomija procesy toczące się na poziomie państwa. Tożsamości państw są uwarunkowane funkcją sprawowaną w systemie międzynarodowym, np. tożsamości mocarstwa, państwa średniego czy państwa małego różnią się, a co za tym idzie – różnią się także ich interesy. Takie cechy, jak egoizm i dążenie do maksymalizacji władzy, są wynikiem oddziaływania normatywnej struktury systemu międzynarodowego. Konstruktywiści „poziomu państwa”, tacy jak Peter Katzenstein, twierdzą, że państwa zmieniają się w odpowiedzi na procesy wewnętrzne, toczące się niezależnie od oddziaływania środowiska międzynarodowego³⁵. Natomiast konstruktywiści holistyczni, tacy jak John G. Ruggie i Friedrich Kratochwil, uwzględniają zarówno oddziaływanie czynników wewnątrzpaństwowych, jak i międzynarodowych, traktując je jako dwie strony jednego porządku społecznego³⁶.

Niektórzy badacze wyodrębniają także konstrukttywizm „zorientowany na aktora”, który jest odpowiedzią na głosy krytyki, że konstruktywiści w sposób niewystarczający uwzględniają oddziaływania potęgi i władzy. Badacze zaliczający się do tego nurtu utrzymują, że idee są używane przez aktorów do realizacji celów strategicznych³⁷. Idee mają dwoistą naturę, janusowe oblicze. Mogą bowiem kierować działaniem aktorów, ale mogą też racjonalizować i uzasadniać strategie wybierane z innych powodów. Są bronią, która może być użyta do realizacji celów strategicznych. Trudno jest empirycznie rozstrzygnąć między tymi dwoma sytuacjami.

Nicolas Jabko twierdzi, że nie sama idea wspólnego rynku leżała u podłoża integracji europejskiej, lecz strategiczne kalkulacje państw, które w przypadku każdego z nich

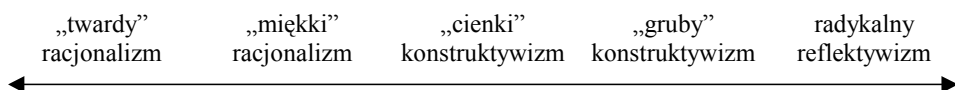
³⁴ F. Berenstoetter, *Reclaiming the Vision Thing: Constructivists as Students of the Future*, „International Studies Quarterly” 2011, t. 55, s. 649–651.

³⁵ D.C. Copeland, *The Constructivist Challenge to Structural Realism*, „International Security” 2000, t. 25, nr 2, s. 189.

³⁶ Ch. Reus-Smit, *Konstrukttywizm*, w: *Teorie stosunków międzynarodowych*, S. Burchill i in., Warszawa 2006, s. 283–285. Por.: J. Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*, Warszawa 2008, s. 301–305. Do konstruktywistów holistycznych należą także A. Klotz, J.E. Thomson i Ch. Reus-Smit. Zob.: A. Klotz, *Norms in International Relations*, Ithaca 1995; J.E. Thomson, *Mercenaries, Pirates, and Sovereigns*, Princeton 1999; Ch. Reus-Smit, *The Moral Purpose*, op. cit.

³⁷ M. Blyth, *The Great Transformation: Economic Ideas and Institutional Change in the 20th Century*, Cambridge 2002.

były inne³⁸. Metody socjologiczne i śledzenie procesu umożliwiają badanie aktorów w kontekście oddziaływania relacji siły/władzy. Do określenia wpływu idei konieczne jest np. zbadanie władzy ustanawiania agendy³⁹. Ten nurt konstruktywizmu najbliższy jest socjologicznym podejściom do integracji europejskiej. Począwszy od najbardziej racjonalistycznych do najbardziej refleksywnych możemy wyróżnić następujące podejścia: „twardy” racjonalizm, „miękki” racjonalizm, „cienki” konstruktywizm, „gruby” konstruktywizm i radykalny interpretacjonizm.

Rysunek 1. Warianty konstruktywizmu

Źródło: opracowanie własne.

Konstruktywizm zajmuje przestrzeń na prawo od twardego racjonalizmu. Cztery podejścia różnią się uznaniem wpływu idei i norm w stosunku do utylitarnych interesów wywołanych czynnikami materialnymi. „Miękki” racjonalizm przyjmuje, że na interesy wpływają zarówno czynniki wewnątrzpaństwowe, jak i międzynarodowe oraz rozumienie politycznej przyczynowości⁴⁰. Z kolei różnica między „cienkim” i „grubym” konstruktywizmem polega na tym, że ten pierwszy nadaje priorytet czynnikom materialnym i logice przyczynowej, ten drugi natomiast – czynnikom ideacyjnym i logice stanowiącej⁴¹. Radykalny refleksywnizm jest stanowiskiem, które uznaje silną zależność badacza od środowiska.

Materialne aspekty rzeczywistości zyskują znaczenie poprzez strukturę podzielanego znaczenia oraz powtarzalne praktyki społeczne⁴². Struktura i aktorzy wzajemnie oddziałują na siebie. Podmiot, jednostka w systemie społecznym, czy państwo w systemie międzynarodowym, może przekształcać struktury, a zarazem struktura ogranicza możliwości stojące przed podmiotem. Badacze wyróżniają cztery możliwości relacji przyczynowych. Podmiot oddziałuje na inne podmioty poprzez mechanizm socjalizacji lub zawstydzania oraz na struktury jako przedsiębiorca norm i poprzez „ramowanie”, czyli nadawanie znaczenia niektórym aspektom rzeczywistości (*framing*). Natomiast struktura

³⁸ N. Jabko, *Playing the Market: A Political Strategy for Uniting Europe, 1985–2005*, Ithaca 2006, s. 28.

³⁹ S. Saurugger, *Theoretical Approaches to European Integration*, Basingstoke 2014, s. 156–158.

⁴⁰ E.B. Haas, *Does Constructivism Subsume Neofunctionalism?*, w: *The Social Construction of Europe*, Th. Christiansen, K.E. Jørgensen, A. Wiener (red.), London 2001, s. 26–29.

⁴¹ C. Hay, *Political Analysis*, Basingstoke 2002, s. 206. Zob. także: D. Marsh, *Keeping Ideas in Their Place: In Praise of Thin Constructivism*, „Australian Journal of Political Science” 2009, t. 44, nr 4, s. 679–696.

⁴² A. Wendt, *Constructing International Politics*, „International Security” 1995, t. 20, nr 1, s. 72–75.